

EEN VLAAMSE VOLKSVERHALENBANK IN UITVOERING

[Stefaan Top]

Het project 'Op verhaal komen'

De opmerkelijke belangstelling van de vorige en huidige minister van Cultuur voor alle facetten van ons cultureel erfgoed is een opvallend en bijzonder positief gegeven. Doordat er ook financiële middelen beschikbaar zijn voor al dan niet permanente ontsluiting van dit erfgoed, is het project 'Op verhaal komen' in de loop van dit jaar van start kunnen gaan. Over het waarom en het hoe van dit project informeert onderstaande bijdrage.

Vaststaat dat de immense Leuvense volksverhalenschat hierdoor eindelijk in de picture komt te staan en dat het rijke materiaal uit de provincie Limburg hierbij het eerst aan bod komt. Het krioelt dan ook gezellig van alvermannekes (*auwelman-kes*), schoveriken, sprekende katten, weerwolven, heksen en heksenmeesters, witte juffrouwen, spookwinningen en bokkenrijders. Dankzij 'Op verhaal komen' vallen heel wat onbekende lijkjes uit de kast... Stof genoeg tot lekker griezelen en tegelijk tot het stellen van allerlei cultuurhistorische vragen in verband met vertelcultuur.

VASTSTELLING

Men hoort wel eens beweren dat de tijd van de grote verhalen onherroepelijk passé is. Dat mag dan wel zo zijn, maar herhaaldelijk stellen we toch ook vast dat verhalen het nog steeds doen en dat de vraag naar goede vertelstof maar luider klinkt. Omdat de traditionele vertelgelegenheden vandaag de dag quasi onbestaande zijn - waar hoor je nog spontaan vertellen, en wie zijn de vertellers? - is er een markt ontstaan om getalenteerde vertellers aan het woord te laten en om aspirant-vertellers de knepen van het verhalen vertellen aan te leren. De bekende vertelfestivals van Alden Biesen, Brussel, Gent e.a. zijn daar sprekende voorbeelden van. Het succes van deze trainingen bewijst dat de goede verteller nog een toekomst heeft en dat de magie van het verhaal onverwoestbaar lijkt. Maar waar zijn de fascinerende, authentieke volksverhalen te vinden?

NARRATOLOGIE

Als comparatieve empirische wetenschap heeft de volkskunde het volksverhaal steeds als een prioriteit beschouwd. In het spoor van de gebroeders Jacob (1785-1863) en Wilhelm Grimm (1786-1859), de gangmakers van de West-Europese volksverhaalstudie, zijn in alle Europese landen en daarbuiten onderzoekers aan het werk gegaan om vooral op het platteland volksverhalen uit de mondelinge traditie op te tekenen.

Toen men ontdekte dat veel sprookjes internationale vertelstof bevatten en dat zowel in Galicië als in Moldavië, Bretagne en overal elders mensen hun vrees voor o.m. "de kwade hand" en andere numineuze fenomenen ventileerden in heuse al dan niet zelf beleefde verhalen, die men sagen noemt, ontstond de vergelijkende volks-

verhaalstudie, die op haar beurt evolueerde tot een volwaardige volkskundige specialiteit: de narratologie.

De resultaten van deze verwetenschappelijking worden sinds jaar en dag geëxpliciteerd door de werking van internationale gremia zoals de International Society for Folk Narrative Research (opgericht in 1964 in Athene), het drietalige tijdschrift *Fabula: Zeitschrift für Erzählforschung - Journal of Folktale Studies - Revue des Etudes sur le Conte Populaire* (1958-), het gigantische project *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* (1975-), dat o.m. door de Akademie der Wissenschaften zu Göttingen gesubsidieerd wordt, de International Society for Contemporary Legend Research (opgericht in 1988), *Contemporary Legend: Journal of the International Society for Contemporary Legend Research* (1991-) en *Foafale News: Newsletter of the International Society for Contemporary Legend Research* (1985-), het Europäische Märchengesellschaft (in 1956 in Rheine opgericht) en de Märchen-Stiftung Walter Kahn (opgericht in 1985 in Braunschweig) als uitgever van *Märchenspiegel: Zeitschrift für internationale Märchenforschung und Märchenpflege* (1990-).

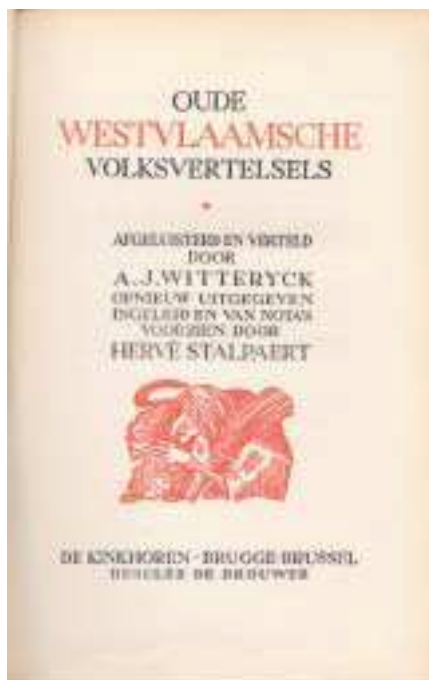
Het ligt voor de hand dat de volksverhaalstudie in de loop der jaren een grote evolutie heeft ondergaan. Terwijl onderzoekers aanvankelijk alleen oog hadden voor het verhaal als plot met zijn thema's en motieven en voor de diverse soorten volksverhalen (de zgn. genres en subgenres),

gaat de aandacht nu meer naar de verteller als performer van immaterieel cultureel erfgoed (van wie en waar heeft hij/zij de verhalen in kwestie geleerd?) en de context waarin die creatieve communicatie, nl. het vertellen, plaatsvindt. Het onderzoek is met andere woorden geëvolueerd van tekst naar context, wat meteen de cultuurhistorische en maatschappelijke relevantie van de volksverhaalstudie legitimeert. Het is dan ook onnodig erop te wijzen dat de uit de mondelinge overlevering geplukte volksverhalen veel meer zijn dan oudewijvenpraat. Integendeel, ze zijn dragers van allerlei betekenislagen, en naargelang van de context waarin ze circuleren en ge(re)produceerd worden, kunnen ze meerdere functies hebben. Deze belangrijke componenten (het verhaal als medium tot communicatie, zijn betekenis(sen) en multifunctionaliteit) maken van de volksverhaalstudie op zich (inhoudelijk) een zeer gevarieerde en boeiende materie, die rekening houdend met (internationaal) verwoorde thema's en motieven (armoede, rijkdom, afgunst, superioriteitsgevoel, domheid, agressie, taboes, enz.) uitermate fascineert. Vandaar het terechte belang dat de overheid hieraan begint te hechten.¹

VOLKSVERHAALSTUDIE IN VLAANDEREN²

Vanaf het begin (eerste helft van de 19e eeuw) heeft Vlaanderen ingespeeld op de internationale belangstelling voor orale tradities (verhalen en liederen). De jarenlange aanwezigheid van de Duitser Johann Wilhelm Wolf (1817-1855) in Vlaanderen heeft tot gevolg gehad dat onze gewesten meteen op de internationale volksverhalenkaart werden gemarkeerd. Als leerling van de Grimms heeft Wolf in de Lage Landen, maar vooral bij ons, volksverhalen (sagen, sprookjes, legenden, grappige vertelsels, anekdoten) opgetekend en gepubliceerd (*Niederländische Sagen*, 1843; *Deutsche Märchen und Sagen*, 1845). Pol De Mont (1857-1931), Alfons De Cock (1850-1921), Isidoor Teirlinck (1851-1934), Guido Gezelle (1830-1899), August Coppens (1862-1924), Amaat Joos (1855-1937), Victor De Meyere (1873-1938) en vele anderen hebben het voorbeeld van Wolf

gevolgd en zijn in alle Vlaamse provincies zeer actief geweest op het gebied van verzamelen van mondelinge verhalen. Deze rijke oogst werd in de loop der jaren meestal gepubliceerd in boeken en tijdschriften, die in de grote bibliotheken van ons land geconsulteerd kunnen worden. Toen de volkskunde als wetenschappelijke discipline opgenomen werd in de academische curricula van de universiteiten Gent (Paul De Keyser, 1891-1966) en Leuven (Karel C. Peeters, 1903-1975), vormde het volksverhaal, i.c. de sagenstudie, een zwaartepunt in het onderzoek. Tientallen studenten - vijf uit Gent en ongeveer honderd uit Leuven - hebben vanaf het begin der jaren 1940, maar vooral vanaf 1949, heel Vlaanderen uitgekamd op zoek naar volksnamen. Deze goed georganiseerde enquête op basis van intensief veldwerk (interviewmethode) heeft een enorme schat aan orale volkscultuur opgeleverd. Deze mondelinge verhalen zijn opgeslagen in zowat honderd eindverhandelingen, die, naast ander uniek bronnenmateriaal, berusten in het archief van het Seminarie voor Volkskunde van de K.U.Leuven.³ Daar de meeste van deze eindwerken nog niet gepubliceerd zijn, is dit uiterst waardevolle en unieke materiaal voor het grote publiek niet toegankelijk.

DE VOLKSVERHAALCOLLECTIE VAN HET SEMINARIE VOOR VOLKSKUNDE K.U.LEUVEN

De onderzoekseenheid Volkskunde behoort tot de afdeling Nederlandse Literatuur en Volkskunde, die op haar beurt deel uitmaakt van het departement Literatuurwetenschap. De keuze voor dit departement houdt rechtstreeks verband met het feit dat het volksverhaal steeds een zwaartepunt is geweest in de volkskundige onderzoekstraditie van de K.U.Leuven. De deelbibliotheek Volkskunde, opgenomen in de bibliotheek van het departement Literatuurwetenschap, bevat onder meer alle belangrijke gepubliceerde volksverhaalverzamelingen uit België en Nederland - daarnaast ook heel wat uit Duitsland en Frankrijk - en dit zowel in boek- als in tijdschriftvorm. In een afzonderlijke ruimte, die niet toegankelijk is voor de gewone bezoeker, bevinden zich de volkskundige verhandelingen, die per onderwerp zijn geordend (verhaal, lied, rituelen, feestcultuur, volksgeneeskunde, enz.). Daarvan zijn er een honderdtal gewijd aan 'sagenmotieven' (vroeger) of 'mondeling overgeleverd cultureel erfgoed' (nu). De oudste Leuvense volksnamenverzameling dateert uit 1943 (A. De Haes). In 2002 zijn er nog zes afstudeerscripties gerealiseerd over oude en eigentijdse heksensagen (in de provincies Antwerpen, Limburg, Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant). Het sagenonderzoek wordt dus nog steeds gecontinueerd. De oudere verzamelingen bevatten haast uitsluitend volksnamen, die door middel van veldwerk werden opgetekend. Deze volksnamen vallen grosso modo uiteen in vier subcategorieën: namen die behoren tot de geesten- en de toverwereld, de duivelsnamen en de historische namen. Deze tienduizenden fabulaten, memoraten en relicten zijn meestal geordend volgens het plan-Sinninghe.⁴ Toen de *homo narrans* vanaf de jaren 60 een meer centrale positie verwierf in de volksverhaalstudie, werd het verzamelde materiaal per verteller gepresenteerd. Zo kreeg de vertelstijl meer aandacht en trad ook het repertoire van de desbetreffende informant meer op de

voorgond. Een derde belangrijke stap in het onderzoek naar mondelinge overleveringen werd gezet doordat de belangstelling verruimde naar wat we vanaf 1979 'cultureel erfgoed' zijn gaan noemen. Aldus werd afgestapt van de enge interpretatie van het volksverhaal en kwam er plaats vrij voor alle mogelijke vormen van vertelstof die de traditionele vertelcanon overschrijden. Vanaf dat moment werden alle interviews integraal op band/cassette geregistreerd en zo volledig mogelijk getranscribeerd. Aldus ontstond tevens een uniek audio-archief, dat honderden vertellers uit Vlaanderen laat horen.⁵

Inzake sagenstudie vermelden we nog dat in de laatste jaren twee studenten hun verhandeling gewijd hebben aan moderne sagen, de zgn. *urban legends*, en dat voor 2003 nog een paar studies aan dit vertelgenre worden gewijd. Naast de traditionele en moderne sagenverzamelingen herbergt het Leuvense Seminarie voor Volkskunde ook nog vier uitgebreide moppencollecties, geregistreerd bij kinderen (2) en volwassenen (2). Bovendien zijn er nog een vijftal legendestudies totstandgekomen.

De totale omvang van de Leuvense volksverhalencollectie ramen we op ongeveer 100.000 nummers. Dit is beslist de grootste van het land. Ruim 90% van dit materiaal betreft sagen. 95% daarvan is nog niet gepubliceerd en derhalve zeer moeilijk consulteerbaar. In principe krijgen alleen studenten, doctorandi en gekwalificeerde onderzoekers toegang tot deze waardevolle en unieke collectie. De realisatie van het project 'Op verhaal komen' moet hierin verandering brengen.

TOELICHTING BIJ HET PROJECT 'OP VERHAAL KOMEN'

Inhoudelijke beperking: alleen het niet-gepubliceerde volksverhalenmateriaal (sagen, sprookjes, legenden) uit de licentiaatsverhandelingen komt in aanmerking.

Doelstellingen

1. Het optimaal beschikbaar stellen van de verhalen (sagen) door de oprichting van

een Vlaamse Volksverhalenbank (VVB). Die zal op twee niveaus toegankelijk zijn: extern via internet en intern door middel van een speciaal paswoord.

2. Maximale wetenschappelijke ontsluiting van het materiaal door middel van diverse zoekfuncties.
3. Deelstudies rond thematische verzamelingen moeten het maatschappelijk belang van deze verhaalstof in de verf zetten.
4. Voorbereiden van publicaties voor het onderwijs en andere doelgroepen met speciale aandacht voor de regionale en de lokale eigenheid.

Toelichting ad 1

Met 'Op verhaal komen' willen we de volksverhalenthesaurus, die de laatste vijftig jaar in alle Vlaamse gemeenten werd verzameld door Gentse en Leuvense studenten, toegankelijk maken en ontsluiten voor het grote publiek. Door toepassing van moderne kopieertechnieken (o.m. scannen) moet het mogelijk zijn een groot deel van deze collectie op vrij korte termijn beschikbaar te stellen. De oudere teksten zullen manueel ingevoerd moeten worden. Voor deze fase van het project zullen we een beroep doen op de expertise van het Meertens Instituut in Amsterdam, waar reeds in 1994 gestart werd met het uitbouwen van een Nederlandse Volksverhalenbank.⁶ Ons project moet dus leiden naar de oprichting van een Vlaamse Volksverhalenbank (VVB), die on line consulteerbaar zal zijn.

Naar het voorbeeld van de Nederlandse Volksverhalenbank in het Meertens Instituut zal het beschikbare Leuvense volksverhaal materiaal in twee verschillende circuits ontsloten worden: een extern en een intern. Dankzij het externe circuit zullen de volksverhalen in resumé on line consulteerbaar zijn. Tegelijk zal de internetgebruiker allerlei zoekcombinaties kunnen uitvoeren op de inhoud en het genre van de verhalen, de verteller, de plaats waar het verhaal zich afspeelt en/of het werd verteld, enz.

Het digitaal opslaan van de volksverhaalt teksten zoals ze in de verhandelingen zijn opgenomen, zal in een intern circuit

gebeuren. Sommige verhalen over heksen, tovenaars, weerwolven, 'framassons' en andere sagenfiguren bevatten immers gevoelige informatie in verband met de privacy. De eigenlijke integrale verhalen zullen daarom alleen ter plekke in Leuven en door middel van een code toegankelijk zijn.

Toelichting ad 2

Dit project moet tevens de wetenschappelijke volksverhaalstudie in Vlaanderen een dienst bewijzen en vooruithelpen. Daarom zal bij elke tekst (sage of variant) aanvullende info gegeven worden m.b.t. datering, lokalisering, verhaalttype, motieven, verteller, repertoire, taal (dialect of standaardtaal), namen, enz. De Nederlandse Volksverhalenbank zal hier eveneens een voorbeeldfunctie krijgen. Door het plannen van een hele reeks ontsluitingsmechanismen zal het gebruik van de VVB allerlei nieuwe mogelijkheden genereren inzake historisch, thematisch en comparatief onderzoek. Naar de toekomst toe vergroot dit de kansen tot een reeks samenwerkingsverbanden met Nederlandse en Vlaamse instellingen.

Toelichting ad 3

De aard van deze collectie, namelijk sagen en hun vele varianten, levert een merkwaardige spiegel van hoe het Vlaamse volk, pakweg een eeuw geleden, dacht en handelde. In tegenstelling tot andere genres zijn sagen min of meer realistische verhalen, waarin expressie wordt gegeven aan emoties en frustraties met betrekking tot angsten, onzekerheden, tegenslagen, vreemde confrontaties en het al dan niet bewust doorbreken van taboes. Omwille van hun (relatief) historische en geografische setting, waarin gewone mensen hun dagelijks leven doorbrengen, zijn sagen tegelijk unieke en interessante bronnen voor de mentaliteitsgeschiedenis. Het evalueren van deze uitgesproken menselijke narratieve getuigenissen, dit zogezegde immaterieel cultureel erfgoed, in het licht van hun/zijn cultuurhistorische context, zal bepaalde inzichten aan het licht brengen die de maatschappelijke relevantie

van deze verhalen beklemtonen. Want de sage *docet* (leert)! Zo is het perfect mogelijk om een aanzienlijk deel van de VVB te benutten o.m. in het kader van sociaal toerisme en recreatie. Het samenstellen van leuke volksverhaalroutes rond de Bokkenrijders, de benden van Bakelandt en Jan de Lichte, de Tempeliers, duivelsschuren, bespookte kastelen, enz. behoort dan ook tot de uitdagende mogelijkheden van dit project.

Toelichting ad 4

De repertoriëring en ontsluiting van dit materiaal moet op termijn ook leiden tot een reeks aantrekkelijke publicaties. Wegens hun gevarieerde en boeiende inhoud (ontmoetingen met geesten, heksen, terugkerende doden, duivels, spookdieren, enz.) zullen deze publicaties bijzonder geschikt zijn voor leerlingen uit het secundair onderwijs en andere doelgroepen. Stevig gedocumenteerde en goed gecommuniceerde sagenverzamelingen kunnen op een speciale manier licht werpen op bijzondere maatschappelijke problemen zoals marginalisering (hekserij), onrechtvaardigheid, agressie, bedrog, armoede, rijkdom, ..., allemaal thema's die veelvuldig in volksagen aan bod komen. Naargelang van de doelgroepen zal de keuze van de verhalen en de didactische invulling variëren.

BESLUIT

'Op verhaal komen' is al met al een ambitieus en innoverend project, dat een zeer rijke en belangrijke collectie immaterieel cultureel erfgoed voor het grote publiek toegankelijk wil maken. Het beschikbaar stellen en het ontsluiten van deze indrukwekkende en vrij belangrijke collectie originele, authentieke en meestal nog niet gepubliceerde volksverhalen (vooral sagen) zal zowel amateurs (o.m. vertellers) als wetenschappers talrijke nieuwe kansen bieden om creatief met deze vertelstof om te gaan. Aangezien dit project ook publicaties beoogt, alsook het samenstellen van speciale pakketten voor recreatief en toeristisch gebruik, zullen velen op één of andere manier baat vinden bij de realisatie

- 1 Zie *Informatiebrochure Cultureel Erfgoed: de dingen, de mensen, de verhalen*. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Beeldende Kunst en Musea, 2002.
- 2 Voor een uitgebreider overzicht verwijzen we naar S.Top, Van 'Grootmoederken' tot e-mail - Anderhalve eeuw volksagenstudie in Vlaanderen, *Volksculturele Kroniek. Driemaandelijks Mededelingenblad van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen*, 8 (2000) 3, p. 5-22
- 3 Zie S.Top, Een kwarteeuw (1975-2000) volkskundige enquêtes aan de Katholieke Universiteit Leuven, *Volksculturele Kroniek. Driemaandelijks Mededelingenblad van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen*, 8 (2000) 4, p. 5-34.
- 4 J.R.W. Sinninghe, *Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten*. Helsinki, 1943 [FFC 132].
- 5 Voor meer achtergrond rond deze benadering zie H. Schoefs, Enkele methodologische en andere bedenkingen bij het moderne volksverhaalonderzoek. Een handleiding voor jonge vorsers, *Volkskunde*, 98 (1997), p. 73-109. Ze behandelt daarin haar ervaringen met en de resultaten van haar veldwerk in Groot-Riemst.
- 6 Zie J. van Marle, *Progress Report 1995 - P.J. Meertens-Instituut*. Amsterdam 1996, p. 24-25. De Nederlandse Volksverhalenbank is on line te consulteren via de homepage van het Meertens Instituut: www.meertens.nl.

ervan. Op die manier hoopt 'Op verhaal komen' een boeiend en specifiek facet van ons gemeenschappelijk cultureel erfgoed in de kijker te plaatsen en opnieuw naar de mensen te brengen.

De manier waarop de realisatie van de Vlaamse Volksverhalenbank gepland wordt, is voor ons land innoverend en vernieuwend. Bovendien zal het inbouwen van allerlei zoekmogelijkheden om de ontsluiting van dit precieze narratieve materiaal te optimaliseren een voorbeeldfunctie krijgen. Hoe dan ook zal dit project een specifiek domein van ons cultureel erfgoed niet alleen bekend, maar tevens gemakkelijk toegankelijk maken. Het

publieke draagvlak voor echte en authentieke volksverhalen en hun bijzondere boodschap zal dan ook in aanzienlijke mate erdoor vergroot worden. Dit versterkt het vermoeden dat 'Op verhaal komen' op termijn zal leiden tot het realiseren van originele samenwerkingsverbanden met zowel amateurs als deskundigen uit binnen- en buitenland. We denken hier o.m. aan musea, grote bibliotheken, stedelijke academies, onderwijsinstellingen, het Centrum voor Amateurkunsten, het Vlaams Centrum voor Volkscultuur, het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Utrecht, het Meertens Instituut in Amsterdam, enz. ■

Onder jongeren zijn vooral urban legends en moppen populair, maar ook ouderen zijn het vertellen niet verleerd (Foto privé-collectie fam. Stevens)